

מחלוקת הרשב"ם ותוספות בביאור טעמו של ריב"ל

הגמרא במסכת מגילה (ד.) מביאה את דברי רבי יהושע בן לוי המחייב נשים במקרא מגילה, מהטעם 'שאף הן היו באותו הנס'. גמרא מעין זו מצאנו גם במסכת שבת (כג.) לגבי הדלקת נרות חנוכה, גם שם משמיה דרבי יהושע בן לוי: נשים חייבות בנר חנוכה - שאף הן היו באותו הנס. ובגמרא בפסחים (קח.-קח:): ואמר רבי יהושע בן לוי, נשים חייבות בארבעה כוסות הללו - שאף הן היו באותו הנס.

ומצאנו מחלוקת ראשונים בביאור טעם זה 'שאף הן היו באותו הנס'. הרשב"ם בפסחים (קח:) פירש: שאף הן היו באותו הנס, דאמר במסכת סוטה (יא:) בשכר נשים צדקניות שהיו באותו הדור נגאלו. וכן גבי מקרא מגילה אמר הכי, משום דעל ידי אסתר הוה. וכן גבי חנוכה במסכת שבת (כג.). לשון מורינו הלוי, ע"כ. וכ"כ רש"י שם (ד"ה שאף). וכ"כ רש"י בשבת (כג.) שגזרו יוונים על כל בתולות הנשואות להיבעל לטפסר תחילה, ועל ידי אשה נעשה הנס, ע"כ. דהיינו שלדעת הרשב"ם ורש"י טעמו של ריב"ל שאף הם היו באותו הנס, ביאורו, שעיקר הנס נעשה על ידן, או שהגזירה היתה בתוקף עליהם דווקא.

מאידך, התוספות (מגילה ד.) פירשו באופן אחר את טעמו של ריב"ל: לכך נראה לי, שאף הן היו בספק ד'להשמיד ולהרוג'. וכן בפסח, שהיו משועבדות לפרעה במצרים. וכן בחנוכה, הגזירה היתה מאד עליהן, ע"כ. מבואר שלדעת התוספות אין צריך טעם מיוחד לחייבם בכך שהיה הנס על ידם, אלא סגי במה שאף הם היו בגזירה כדי לתקן הדין גם עליהם כמו על האנשים. [ויש להעיר במה שהוסיפו שהיתה 'מאד' עליהן, ומשמע שרמזו בזה לדברי רש"י שהיתה הגזירה בייחוד על הנשים, וצ"ב למה הוצרכו לזה].

ביאור החתם סופר בלשון 'שאף הם' שמשמע שהנשים טפלות לאנשים

והטעם שמיאנו התוספות בפירוש רשב"ם, מבואר בדברי התוספות, שהקשו על פירושו מלשון ריב"ל 'שאף הם היו' שמשמעו שהן טפלות לאנשים ורק היו אף הם בכלל הנס, ואילו לפירוש רשב"ם היה לו לומר 'שהן היו באותו הנס' או 'שהן היו עיקר הנס' (כלשון הריטב"א במגילה שם).

ויישוב דעת רשב"ם כתב החתם סופר בתורת משה (פרשת בשלח) באופן נפלא. שהנה ידוע כי 'נס' ראוי להיקרא מה שהקב"ה משדד הטבע ומערכות שמים. והטבע הלא משועבד לתורה, כי תנאי התנה הקב"ה במעשה בראשית, על מנת שיקבלו ישראל את התורה, ואם לא יקבלו יחזרו לתוהו ובוהו. והעולם נברא בשביל התורה שנקראת ראשית. נמצא שכל כמה שזכותו של הצדיק - שומר התורה - גדולה, כך משועבד הטבע יותר לצורכו ולטובתו. וממילא, הנס בעצמותו קטן יותר - כי מוכרח הוא להיעשות בטבע למענו.

מעתה, מבאר החתם סופר, לא זו בלבד שאין קושיית התוספות קשה על פירוש הרשב"ם, אלא אדרבה - זהו מקורו של הרשב"ם. כי גם לו הוקשה מדוע נקט ריב"ל לשון זו 'שאף הם היו באותו הנס' - הרי לכאורה הנס היה באופן שווה לאנשים ולנשים, ואילו לשון 'שאף הם' משמע שהן טפלות וכקושיית התוספות. ולכן פירש רשב"ם שעיקר הנס נעשה בזכותם, וכיון שהיו צדקניות כ"כ, ממילא היה הטבע משועבד להן ודוקא כלפיהם תקטן הגאולה מהיחשב ל'נס' ואינם אלא טפילות לו.

קושיית רבי זלמן סנדר כהנא שפירא בסתירת דברי רש"י ויישוב הגדול ממינסק

ואמנם בדעת רש"י מצאנו בענין זה סתירה, כי כפי שהזכרנו בדבריו בשבת ובפסחים מבוארת דעתו כדעת הרשב"ם שעל ידי אשה נעשה הנס, ואילו במגילה (ד. ד"ה שאף) כתב רש"י: 'שאף על הנשים גזר המן להשמיד, להרוג ולאבד, מנער ועד זקן טף ונשים וגו'. הרי שדעת רש"י כדעת התוספות ודלא כפירוש רשב"ם.

על סתירה זו עמד רבה של קרינקי, רבי זלמן סנדר כהנא שפירא, אביו של ה'דבר אברהם', במכתב אותו שיגר למחותנו רבי ירוחם יהודה ליב פרלמן, ה'גדול ממינסק'. בתשובתו (נדפסה במוריה שנה י"ד גליון יא-יב, ולאחמ"כ באור גדול החדשות סימן ג) מקדים ה'גדול' שתי הקדמות נחוצות. ראשית, יש לחקור בסברא זו "שאף הן היו באותו הנס" האם באה ליתן טעם נוסף לחיוב, היינו שיש סיבה מיוחדת לחייבם כיון שהיו באותו הנס, או שכל טעם זה לא בא אלא שלא נאמר לפוטרם מחמת שלא היו בנס, שעל כך אנו אומרים שכיון שאף הם היו באותו הנס ממילא אין טעם לפוטרם.

עוד יש להקדים דעת הרמב"ם בספר המצוות (שורש א) וביד החזקה (ממרים פ"א ה"ב) שכל מצוות דרבנן חיובם מדאורייתא מלאו ד'לא תסור'. והר"ן בדרשותיו (דרוש ז) הקשה על דעת הרמב"ם מדברי הגמרא בשבת (כג.) שמקשה הגמרא על ברכת הדלקת נר חנוכה, 'והיכן ציוונו', ומבואר שם שלא ד'לא תסור' אינו אלא אסמכתא לדינים דרבנן אך אין תוקפם מדאורייתא. ויישב, שיש לחלק בענין זה בין שני מיני דינים מדרבנן. דברים שיש להם עיקר וסמך מן התורה - עליהם אמר הרמב"ם שהם כלולים בלאו ד'לא תסור'. אבל המצוות המחודשות מדרבנן, שאין להם שום עיקר ושום סמך בתורה - הם אינם בכלל זה.

על פי זה יישב הגדול ממינסק את סתירת דברי רש"י, כי מגילה יש לה עיקר וסמך מן התורה [כמו שכתב הרמב"ן (השגות לסהמ"צ שורש א) להמליץ בעד הבה"ג שמנה מגילה בתרי"ג מצוות, לפי שדרשו כן בגמרא במגילה (ז.) מקרא ד'כתוב זאת זכרון בספר'] - וכיון שיש לה עיקר מן התורה הרי היא בכלל לאו ד'לא תסור' - ונשים שוות לאנשים לכל איסורים שבתורה. ולכן פירש רש"י שכוונת ריב"ל "שאף הם היו באותו הנס" אינה אלא לסלק את הצד לפוטרם כיון שלא היו בכלל הנס. משא"כ בשבת לגבי חנוכה, ובפסחים לגבי ארבע כוסות, שהם דברים שאין להם שורש מן התורה כלל, וממילא אינם בכלל לאו ד'לא תסור' - ממילא צריך לתת טעם לכך שיהיו נשים חייבות בהם כאנשים אף שהם מצות עשה שהזמן גרמא, ולכן פירש רש"י בשני

שאף

הן היו

באותו

הנס

יום חמישי יב טבת

מגילה דף ד

הגה"ת

a8843414@gmail.com

מקומות אלו שנעשה הנס על ידי אשה. את מכתבו מסיים הגדול ממינסק, במילים אלו: את כל זה אמרת בחפזי ובריהטא ובהשקפה ראשונה בלי עיון כלל ואפס. ולא כתבתי רק שלא יהא המכתב הלז רק. ויהא די בזה כעת לאשר אינני בקו הבריאות מכאב הראש ל"ע.

הנפקא מינה של הבית יוסף במחלוקת הראשונים ודחיית השפת אמת

נפקא מינה מעניינת בין טעמי הראשונים, מעלה הבית יוסף (או"ח סימן תרפט), לגבי חיוב עבדים במקרא מגילה. תחילה נוקט הבית יוסף בפשטות שעבדים חייבים במקרא מגילה מדין נשים, ואף על פי שאין חיוב האשה בקריאת המגילה אלא מטעם שאף הן היו באותו הנס, הרי מאותו טעם ממש יש לחייב גם עבדים, כיון שגם הם היו בספק סכנה כיון שמולים היו.

וכן הביא דבריו הלחם משנה (מגילה פ"א ה"א) בביאור דברי הרמב"ם (שם) שחייב בקריאת המגילה 'עבדים משוחררים' דוקא, ומשמעות דבריו שעבדים בעלמא פטורים מקריאת המגילה, ופירש הלח"מ טעמו שאין לדמותם לנשים "דשאני נשים שעל ידי אשה נעשה הנס" וכמו שכתב הבית יוסף.

אמנם מוסיף הבית יוסף שכל זה אינו אלא לדעת התוספות, משא"כ לדעת המפרשים ש'אף הן היו באותו הנס' היינו שנעשה הנס על ידי אשה, אם כן יש לומר שאין ללמוד עבדים מנשים לענין זה - וכיון שהיא מצות עשה שהזמן גרמא, עבדים פטורים. נמצא שלדעת הבית יוסף, חיוב עבדים במקרא מגילה תלוי במחלוקת הרשב"ם ותוס', שלדעת התוספות אף העבדים היו בכלל הנס, ואילו לדעת הרשב"ם בכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים ועבדים פטורים, ואילו נשים דוקא חייבות כיון שהנס נעשה על ידי אשה, אך אין ללמוד חיוב לעבד מאשה לענין זה.

אלא שבפירוש רבינו אברהם מן ההר (מגילה שם) אנו מוצאים שביאר חילוק זה גם לפי פירוש התוספות ש'אף הן היו באותו הנס' היינו בכלל הגזירה. שכתב שעבדים שאינם משוחררים אינם חייבים במקרא מגילה כיון שלא כתוב בקרא שגזר המן עליהם לאבדם, וממילא אין בהם את טעמו של ריב"ל 'שאף הם היו באותו הנס' וחדר דינם כדן כל מצוות עשה שהזמן גרמא שעבדים פטורים.

כעין זה כתב השפת אמת (מגילה ד.) שאף אם נסכים עם הנחת הבית יוסף שהעבדים שהיו באותו שעה היו בכלל הנס, אך אין שום ייחס בין העבדים החיים בינינו כיום עם אותם עבדים שהיו בעת הגזירה. ודוקא גבי נשים שייך לחייב את הנשים השתא שבאו מזרע ישראל, לפי מה שהיו נשות ישראל באותו הדור, מטעם 'שאף הן היותו באותו הנס', משא"כ לענין עבדים.

חקירת הגרי"ז ואחיו הגר"מ אם חיוב הנשים הוא כחיוב האנשים או חיוב חדש

ובעיקר הטעם שאף הן היו באותו הנס, חקר מרן הגרי"ז (כתבי תלמידיו ערכין ג.) האם מחמת טעם זה אין בהם פטור של מצות עשה שהזמן גרמא והרי הם כלולות בכלל החיוב הנאמר באנשים. או שהוא חיוב מיוחד בנשים מטעם שאף הם היו באותו הנס, אך מצד עיקר החיוב הנאמר באנשים - נשים פטורות, שהרי מצות עשה שהזמן גרמא היא שנשים פטורות.

כנפקא מינה לחקירה זו, הביא הגרי"ז את נידונו של הבית יוסף - חיוב עבדים בקריאת המגילה. שאם נתבאר מחמת טעם זה שאף נשים כלולות בכלל חיוב האנשים, אם כן אף עבדים שדינם כנשים יהיו חייבים בקריאת המגילה. משא"כ אם גם עתה יש בנשים פטור מצות עשה שהזמן גרמא, אלא שנתחדש כאן חיוב מיוחד לנשים מטעם שאף הם היו באותו הנס, ממילא יש לומר שאין דין זה אלא לנשים דוקא משא"כ עבדים חזרו לדינם ופטורים מטעם מצות עשה שהזמן גרמא.

חקירה זו מובאת גם בהגדה של פסח שירת הלויים משמיה דהגר"ר משה בן הגר"ח (רשימות שיעורים, עמ"ס ברכות כ:), שם רצה לתלות בחקירה זו את מחלוקת הראשונים אם נשים מוציאות אנשים במקרא מגילה. דהנה דעת רש"י (ערכין ג.) כתב: וכשרות לקרותה ולהוציא זכרים ידי חובתם. ואילו התוספות (ד"ה לאתויי) הביא דעת בה"ג שאין נשים מוציאות אנשים במקרא מגילה, וביארו דעתו, לפי שהאנשים חייבים בקריאת המגילה, משא"כ הנשים חייבות רק בשמיעת המגילה.

תליית הגר"מ והגר"ח א טורצ'ין במחלוקת רש"י והבה"ג אם נשים מוציאות אנשים

ותלה הגר"מ מחלוקת זו בחקירה הנ"ל, כי אם ביאור טעמו של ריב"ל 'שאף הם היו באותו הנס' שמתוך כך אין פטור מצות עשה שהזמן גרמא, אם כן גדר החיוב של נשים ואנשים שווה, ומדוע לא יוציאו זה את זה. ורק אם דין מצות עשה שהזמן גרמא במקומו עומד, אלא שיש טעם לחיוב חדש לגבי נשים משום שאף הם היו באותו הנס - שוב יש לומר שגדר הדין המחוייב מטעם זה הוא 'שמיעת מגילה' ולא 'קריאת מגילה', ואין נשים יכולות לפטור אנשים שגדר חיובם שונה. וכן תלה הגר"ח א טורצ'ין בקונטרס חנוכה ומגילה (סימן יד).

והנה כתלייה זו כן משמע בדברי האור זרוע (מגילה סימן שסח) שכתב כדעת רש"י שנשים מוציאות את האנשים במקרא מגילה, והוסיף: "דכולהו חד טעמא נינהו בעבור הנס והרי גם נשים היו בכלל הנס" - מבואר להדיא שהטעם שמוציאות את האנשים יד"ח הוא משום שגדר חיובם אחד, ואילו אם היה חיוב הנשים חיוב אחר - לא היו מוציאות את האנשים ידי חובתם.

ולפי כל מה שנתבאר יש שרצו לתלות חקירת הגרי"ז במחלוקת הרשב"ם והתוספות בביאור טעמו של ריב"ל 'שאף הן היו באותו הנס'. שאם נפרשו כפירוש התוספות שהנשים גם הם היו בכלל הגזירה, אם כן דין הנשים והאנשים שווה וכלשון האור זרוע "דכולהו חד טעמא נינהו בעבור הנס", וממילא אין מקום לחדש שהפטור במקומו עומד וחיוב חדש הוא שחל על הנשים. משא"כ לדעת הרשב"ם שטעמו של ריב"ל הוא אכן טעם חדש השייך בנשים דוקא "שהם היו עיקר הנס" - ממילא יש לומר שהוא חיוב חדש וגדרו אינו כגדר חיוב האנשים.